Till läsningen: Övre bst i 1 **f** är något skadad. Bst i 2 **u** är kort. 3 **þ** är skadad. 4 **o** har ensidiga bistavar till vänster om hst, riktade snett uppåt vänster. Bst i 5 **r** når ej fram till hst. 6 **k** är grund; intet sk efter 6 **k**. 7 **h** är grund och något skadad; bistavskrysset dock säkert urskiljbart. Därefter synes ingen ristning.

Båda inskrifterna äro fullständigt bevarade och ha alltså icke haft någon fortsättning. Änglahälsningen förekommer även i Vg 88, 164, 210, 222, 227, 245, 247, 253, dessutom i Vs 8, i fem småländska runinskrifter (Sm 22, 38, 82, 115, 145), sex danska (DR 50, 166, 181, 183, 256, 336, den sistnämnda på en skånsk gravsten, nu försvunnen) samt fjorton norska (NIyR 27, 32?, 45?, 124, 135, 142, 264, 307, 343, 347, 383, 395, 402, 531). Stavningen av *gratia* är intressant. Ordet i sin helhet förekommer i drygt hälften av de ovannämnda inskrifterna: med **t**-runa endast i Vg 88; med kort-**s** i Vg 210, translittererat **c**, Sm 22, 82, 145, DR 50, 166, NIyR 347; med ᛋ i Vg 258, DR 183, NIyR 142, 307, 531; med **k**-runa för s-ljudet i Vg 227, Sm 38, 115, DR 336 (stungen: **g**), NIyR 135. I de norska beläggen på ordet svarar kort-**s** mot *s* och ᛋ mot *c*. Runan **s** speglar alltså det medeltida uttalet, vilket anses ha spritts till Skandinavien från Frankrike genom nordiska studenter vid universitetet i Paris (se *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 10, 1965, art. Latin, sp. 329). Vg 258 är det enda svenska belägget med ᛋ, möjligen beroende på norsk påverkan. Runan **k** i Vg 227 är givetvis icke uttalsenlig utan ristarens transkription av den latinska bokstaven *c*.

Vg 259, som består av de sju första tecknen i runalfabetet, avser med största sannolikhet serien av söndagsrunor, motsvarigheten i runskrift till det latinska kalendariets söndagsbokstäver. Se härom E. Svärdström, *Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna*, Antikvariskt arkiv 29 (1966).

Dopfunten tillhör enligt S. A. Hallbäck Østfold-Markerna-skolans produktion på »1200-talet, i allmänhet dess förra hälft och mitt».[1] Runinskrifterna äro förmodligen yngre, Vg 258 dock knappast senare än från 1300-talet; den kan också vara från 1200-talet. Vg 259 är svårare att datera på grund av det spröda jämförelsematerialet; **o**-runan är unik, möjligen ett utslag av degeneration, som allmänt torde ha träffat kalenderrunorna under senmedeltiden; inskriften som helhet gör dock icke intryck av att vara senmedeltida; den kan i varje fall utan hinder vara från 1300-talet.

228. Trollhättan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 167

Litteratur: VHAA:s protokoll 1844 § 273; SHM inv.bilaga 1164; Chr. J. Thomsen, Om Guldbracteaterne (i: Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1855), s. 311f. (Nr 111); G. Stephens ONRM 2 (1867–68), s. 540 (Nr 27), Handbook (1884), s. 176 (Nr 27); O. Montelius, Från Jernåldern (1869), s. 43 (Nr 308); J. J. A. Worsaae, Om Forestillingerne paa Guldbracteaterne (i: Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed 1870), s. 408; Norges Indskrifter med de ældre Runer 1 (udg. ved S. Bugge, 1891–1903), s. 173 not 1, 3 (udg. ved M. Olsen, 1914–1924), s. 241; B. Salin, De nordiska guldbrakteaterna (i: ATS 14, 1895), s. 99 Tabell 1; S. Bugge, Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer, navnlig paa Guldbrakteater (i: Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed 1905), s. 194, 201, 246, 308 not 1, 311; Th. von Grienberger i Göttingische gelehrte Anzeigen 1906, s. 139, 1908, s. 401f.; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 130, 150 (Nr 317: 1); A. Noreen, Altisl. Grammatik (4. Aufl. 1923), s. 390; H. Jungner, Västergötlands äldsta runinskrifter (i: Festskrift t. Hugo Pipping 1924), s. 230; S. Agrell, Senantik mysteriereligion och runmagi (1931), s. 265; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung 2 (i: Schriften d. Königsberger gel. Gesellschaft, Geisteswiss. Kl., 11. Jahr H. 1, 1934), s. 8f., Runeninschriften im älteren Futhark (ibid. 13. Jahr H. 4, 1937), s. 465f. (Nr 27), utvidgad uppl. Die Runeninschriften im älteren Futhark 'mit Beiträgen von Herbert Jankuhn' (1966, Abhandl. d. Akad. d. Wissenschaften in Göttingen, Philol.–Hist. Kl., 3. F., Nr 65), s. 266f. (Nr 130) och passim; H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 32 not 2; A. Bæksted, Målruner og troldruner (1952), s. 300, 308; M. B. Mackeprang, De nordiske Guldbrakteater (=Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter 2, 1952), s. 26, 30, 77, 167f.; M. P. Malmer, Metodproblem inom järnålderns konsthistoria (1963), kap. 3, Guldbrakteaterna, s. 125 och passim.

[1] S. A. Hallbäck, *Medeltida dopfuntar i Älvsborgs läns norra västgötadel*, *VFT* VI: 3–4 (1963), s. 126f.

Fig. 350. Vg 228. Trollhättan. Runornas form. Efter teckning av förf.

Äldre avbildningar: Atlas for nordisk Oldkyndighed (1857), Nr 111 (samma bild återgiven i Stephens a.aa., Worsaae a.a., Janse a.a.); SHM, foto (ATA; återgivet i Jungner a.a., Krause a.aa., Mackeprang a.a., Malmer a.a.).

År 1844 inlämnades till Vitterhetsakademien av riksdagsmannen J. F. Dahllöf i Torsered ett par »vid Trollhättan i Elfsborgs Län af Bonden Anders Larsson i Ladugården Naglums socken anträffade fynd». »Near the cataracts of Trollhättan», uppger O. Montelius i *Från Jernåldern* (1869). Fynden bestå av två guldbrakteater, SHM inv.nr 1164, av vilka den ena bär en inskrift med urnordiska runor. Proveniensen är oklart uttryckt, och de närmare fyndomständigheterna äro icke kända. Man vet inte ens med säkerhet, om de båda brakteaterna äro hittade tillsammans. Ladugården, nu Ladugårdsbyn, ligger strax N om Trollhättan på västra stranden av Göta älv. Båda brakteaterna inlöstes med tillsammans 13 Riksdaler 16 sk. B^{co}.

Runbrakteatens diameter är 23 mm, vikten 3,54 gram. Föremålet är en s. k. A-brakteat av en västligt lokaliserad typ med bröstbilden av en man i bildfältet. Den andra brakteaten är en dubbelbrakteat av B- och D-typ. Om brakteatterminologin se s. 374 noten. Runbrakteatens bildfält inramas av en pålagd, räfflad randtråd. Öglan, som en gång har varit fastlödd vid själva plåten, har synbarligen lossnat från fästet, varefter den lötts ihop till en fritt över randtråden hängande ring. I själva bildfältet stå tio runor i två grupper om vardera fem. Runornas höjd är 3 mm. Baslinje för runorna är brakteatplåtens upphöjda, släta kantlinje omedelbart innanför randtråden. Någon övre ramlinje finns icke. Runorna, som äro rättvända, skola läsas motsols från vänster till höger med början omedelbart till vänster om öglan i utrymmet framför figurens ansikte.

Inskrift:

tawol | aþodu
5 · 10

Till läsningen: Inga sk förekomma. Alla runorna äro mycket tydliga utom de två sista, som äro starkt nötta. Min uppfattning av runornas former framgår av fig. 350. 1 **t** har förhållandevis långa bistavar; dessa äro anslutna till runans topp. Det sistnämnda gäller också övre bst på 2 **a**, som dessutom är något längre än den nedre. 3 **w** har vinklad bst med anslutning till huvudstavens topp och en punkt på en tredjedels huvudstavslängd från runans bas. 4 **o** har tydligt vinklad topp. 5 **l** är något kortare än de övriga runorna; den korta bst är ansatt vid huvudstavens mitt. Läsningen fortsätter till höger om figuren. I 6 **a** äro bistavarna sinsemellan lika långa; den övre ansluter till huvudstavens topp. R. 7 har en vinklad bst ansluten till huvudstavens topp och bas; den nedre leden är i det närmaste dubbelt så lång som den övre, **þ** eller möjligen **w**; runan skiljer sig dock till utseendet från 3 **w**, som har normal form. 8 **o** är tydlig ehuru vänstra »benet» försvagats genom nötning. 9 **d** är mycket nött, men runan är fullt urskiljbar. 10 **u** har formen av en stående vinkel; runan är mycket nött; det vänstra benet är delvis utsuddat. Efter denna runa har icke funnits någon ristning.

Skadan vid öglans ursprungliga fäste har träffat mansfigurens hjässa och således icke inkräktat på runinskriften, som är fullständig. Så har den också uppfattats av alla tidigare granskare.

Endast beträffande r. 7 skulle möjligen någon tvekan om läsningen kunna råda, **þ** eller **w**. Runan har dock allmänt uppfattats som **þ**, även om den icke har en urnordisk **þ**-runas normala utseende. Unik är den dock inte. På ytterligare några brakteater (G 121 Gurfiles, DR Br. 9 Darum 1, DR Br. 49 Højstrup) samt på runstenen G 40 Roes finns den och har lästs som **þ**. På de tre brakteaterna ingår den i trollordet **laþa**, **laþu**, som bevisligen i andra fall har tecknats med **þ**-runans normalform. I det lilla formatet, som brakteaterna erbjuda, har det naturligt nog varit svårt att utforma runorna efter normalt mönster. Beträffande Roesinskriften är denna i detta sammanhang mindre relevant, eftersom de tydningsförsök som ha gjorts alla äro mycket osäkra (se *Gotlands runinskrifter*, 1962, s. 55). Den norska Årstadstenen (NIæR 15) har en liknande runa — om nu inte formen beror på vittringsskada — som har lästs **w**. Däremot är t. ex. **þ**-runan i futharken

på spännet från Charnay mycket lik en normal **w**-runa. I varje enskilt sådant fall blir textsammanhanget av betydelse.

Trollhättan-brakteaten nämnes i tryck första gången av Chr. J. Thomsen, *Om Guldbracteaterne* (i: *Annaler f. nord. Oldkyndighed*, 1855) med tillhörande tecknad illustration i *Atlas f. nord. Oldkyndighed* (1857). Runinskriften behandlas tidigast av G. Stephens (i: *ONRM* 2, 1867–68) som kort och gott redovisar läsningen respektive tolkningen: TÆWON ÆÞODU »To-the-TEWE (excellent, illustrious) ÆTHODO». I *Handbook* (1884) har Stephens ändrat uppfattning om inskriftens innehåll: »May be taken in many ways. Had we a thousand more such monuments, our doubts would be the fewer. I now prefer: TÆWON ÆÞODU 'TÆWON-made-this for-the-lady-ÆTHODA'.»

Eljest är det till en början främst bildframställningen, som intresserar forskningen (J. J. A. Worsaae i *Aarbøger* 1870, B. Salin i *ATS* 14, 1895).

I *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 1 (1891–1903) ger emellertid den norska Søtvet-brakteatens inskrift S. Bugge anledning att i en not (s. 173) analysera Vg 228: »Paa Bracteaten Nr. 27 Steph. læses til venstre for Hovedet **tawol**, til høire **aþodu**. Man skal her vistnok forbinde **tawo laþodu** d. e. 'vi to gav Kjærlighedsgaven'. **tawo** for *twō* Dualis. For **a** i **tawo** jfr Ordformerne **waritu**, **ᵬariutiþ**, **ᵬarutʀ**; oht. *zawei* = *zwei*, *thowahan* = *thwahan*; avest. *daibiṣyañt-* 'fiendtlig' til oldind. *dviṣ-*. **laþodu** Præter. Dual. som **waritu** Varnum, af et til oldn. *laða*, nht. *laden* 'indbyde' svarende Verbum, med en Betydning, som svarer til den, **laþu** = oldn. *lǫð* har i Bracteat-Indskrifter, nemlig 'Kjærlighedsgave'.» Denna tolkning åberopar Bugge sedan flerstädes i sitt översiktsarbete *Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer* (*Aarbøger* 1905) men tillägger (s. 308 not 1): »Efter Trækkene er det dog ikke udelukket, at næstsidste Rune kunde læses **m**, ikke **d**», och han inrymmer Trollhättan-inskriften bland dem beträffande vilka »vistnok meget i Fremtiden [kan] paavises at være feilagtigt eller usikkert».

Th. von Grienberger (*Gött. gel. Anzeigen* 1906) uppfattar **tawo** som kvinnonamn och **laþodu** som dat. instr. av ett verbalabstraktum **laþoduʀ* < **laþodus* till *laþon*. I *Gött. gel. Anzeigen* 1908 framställer v. Grienberger ett nytt förslag, som utgör det ena alternativet till tolkning för W. Krause (*Beiträge* 2, 1934): »Man kann mit v. Grienberger (GGAnz 1908, 401) *tawo* als 1. Sg. Präs. eines schwachen Verbs *tawōn* 'bereiten' und *laþōdu* als Akk. Sg. eines Verbalabstrakts (an. *laðaðr*) fassen. Die Übersetzung wäre also: 'Ich bereite eine Zitierung'. Freilich ist es unsicher, ob man für jene Zeit ein *-ō*-Verbum *tawōn* ansetzen darf, da das Urnordische sonst nur ein dem got. *taujan* entsprechendes *ja*-Verbum aufweist; vgl. *tawido* in der Gallehusinschrift und *tᴀuiu* auf dem Brakteaten Nr. 28 von Overhornbæk (nach M. Olsens Lesung). Auf ein altes *ō*-Verbum weist dagegen ags. *tawian* 'bereiten'. Die andere, mir immerhin weniger wahrscheinliche Möglichkeit wäre, den Komplex **tawo** unerklärt zu lassen und in *laþodu* die 1. sg. Prät. des Verbs *laþōn* zu erblicken. Den Ausgang *-u* für zu erwartendes *-o* finden wir auch in der entsprechenden Form *fahidu* auf den Brakteaten Nr. 49 und 49 b von Väsby und Eskatorp. Dann würde *laþodu* bedeuten: 'Ich machte eine Zitation'.»

I sitt senare arbete (*Runeninschriften im älteren Futhark*, 1937) har Krause stannat för det första av sina båda ovan redovisade alternativ: »Die Deutung ist im einzelnen unsicher. Wahrscheinlich ist *tawō* 1. Sg. Präs. zu einem schwachen Verbum *tawōn* 'bereiten' (vgl. ags. *tawian* 'bereiten'); dazu mit anderem Suffix urnord. *tauju* (unten Nr. 87) und *tawidō* (Nr. 76) sowie got. *taujan* 'machen', ahd. *zouwen* 'zurechtmachen'. — *laþōdu* wäre dann Akk. Sg. eines mit dem Suffix *-du-* von einem schwachen Verbum *laþōn* (an. *laða* 'einladen') abgeleiteten Verbalabstraktums, das mit der oben (Nr. 20, 26–28) behandelten Wortformel *laþu* 'Zitation' bedeutungsverwandt sein dürfte. Übersetzung: 'Ich nehme eine Zitierung vor'. Die bildliche Darstellung könnte die Geste eben dieser Zitierung ausdrücken.»

I den utvidgade upplagan 1966 hävdar Krause samma tolkning. Kommentaren är dock något fylligare: »Die Deutung ist unsicher: Wahrscheinlich ist *tawō* 1. Sg. Präs. zu einem schwachen Verbum **tawōn* (= ags. *tawian*) 'bereiten'. Dagegen zeigt sich Flexion nach der schwachen Klasse I in got. *taujan* 'machen', ahd. *zouwen* 'zurechtmachen' und in den urnordischen Präteritalformen 1. Sg. *tawidō* (oben Nr. 43 [Gallehus, DR 12]), 3. Sg. *tawidē* (oben Nr. 30 [Garbölle, C. J. S. Marstrander i Viking 1952, s. 83f.]). — *laþōdu* A. Sg.

u-St. zu N. *laþōduʀ* = aisl. *lǫðuðr*, G. *laðaðar*, das in zwei Bedeutungen bezeugt ist: 1. Als Nomen actionis in dem Kompositum *laðaðsmaðr* (mit Abgleiten des ersten Gliedes in die *a*-Flexion) wörtl. 'Mann der Einladung', 'invitator' (Biskupa Sǫgur I, 303). 2. Als Nomen agentis in der Kenning *rekks lǫðuðr* 'Einlader des Helden' = 'Fürst' (Ynglingatal 31). Auf unserem Brakteaten liegt die Bedeutung 'Einladung, Zitation' vor. Es handelt sich dabei um eine jüngere Abstraktbildung gegenüber der gleichbedeutenden älteren Bildung *laþu* (vgl. oben Nr. 116–120 [Højstrup, DR Br. 49, och Gurfiles, G 121; Darum 1, DR Br. 9; Skonager 3, DR Br. 16; Fyn 1, DR Br. 42; Skåne 1, DR Br. 67]). Es wäre also zu übersetzen: 'Ich nehme eine Zitation vor'.» I en anmärkning hänvisar Krause också till den delvis förvanskade runinskriften på Halskov-brakteaten (DR Br. 56): »Deutbar ist lediglich der Komplex **fahidelaþoþ** 'schrieb die Zitation'. Die Form *laþoþ* könnte sprachlich eine jüngere Stufe (mit Apokope) gegenüber *laþōdu* darstellen».

A. Noreen (*Aisl. Gr.*⁴, 1923) hänvisar också till v. Grienbergers båda uttalanden och deklarerar inskriften på följande sätt: »Urn. *tawo laþoðu*. Aisl. **Tafa* (ags. *tawian*, vgl. got. *taujan*) **lǫþoþ* (vgl. *lǫþoþr* einlader) Übers. [Ich] stelle eine liebesgabe her.» Noreen konkretiserar substantivet och tolkar även **laþu** på andra brakteater (DR Br. 9, 42, 67) i likhet med S. Bugge (se ovan) som »liebesgabe». H. Jungner (*Västergötlands äldsta runinskrifter*, 1924) ansluter sig helt till Noreen.

v. Grienbergers, Noreens och Krauses analys av inskriften är väl underbyggd och formellt oantastlig, även om de båda orden och den korta sats dessa bilda har givits en smula skiftande innehåll. De tyska forskarna sammanställa brakteatens inskrift och bild (gentemot den allmänna uppfattningen om de båda elementens oberoende av varandra), och dra därav sina slutsatser (se Krause a.a. 1937, citerat ovan, samt i a.a. 1934, s. 8): »Jedenfalls könnte die Inschrift in Beziehung zu der bildlichen Darstellung des Brakteaten stehen; diese zeigt die Büste einer männlichen(?) Person, die den rechten Arm emporbeugt und in der rechten Hand zwischen dem Daumen und den übrigen Fingern einen runden, kugel- oder scheibenförmigen Gegenstand hält. Soll mit dieser Haltung die Zitation magischer Kräfte dargestellt werden? Th. v. Grienberger ... vermutet, dass solch ein *laþu-* (bzw. *laþodu-*) Brakteat als *jártegn* verwendet wurde, also von seinem Besitzer einem anderen als Erkennungszeichen zugesandt wurde. Ich halte die oben gegebene Erklärung — *laþu* als magische Zitationsformel — für besser passend in den Gesamtrahmen der Brakteatinschriften.»

Läsningen av runan 7 som **þ** har sitt främsta stöd i det ovannämnda **laþu** framför alternativet **w**, som, efter prövning av flera uppslag, icke har visat sig föra fram till någon rimlig tolkning.

Av formsäkerheten i runornas teckning för övrigt frestas man tro, att Trollhättan-brakteatens tillverkare själv har kunnat skriva runor. I varje fall måste han ha haft tillgång till en med runkunskap omsorgsfullt tecknad förlaga. Flertalet brakteatinskrifter ha eljest karaktären av förvirrade inskrifter med utgångspunkt i latinska bokstäver eller i runor, någon gång i en blandning av bådadera.

Vad Trollhättan-brakteaten föremålsmässigt angår, är prototypen en romersk kejsarmedaljong från mitten av 300-talet. Brakteaten står i vissa avseenden prototypen nära (observera reliefen). Bildförenklingen är utförd med påtaglig stilkänsla och säkert handlag. På intet sätt gör brakteaten intryck av degeneration. Man skulle måhända av den anledningen vara benägen för en förhållandevis tidig datering. Men försiktighet är av nöden här, som alltid när det gäller tidsbestämning av brakteater. Noreen har föreslagit »anfang des 6. jahrhs.» Krause »Um 550» (a.a. 1937; i 1966 års upplaga har dateringsuppgiften utgått). H. Öberg (*Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid*, 1942, s. 264) anser, att tillverkningen av A-brakteater sträcker sig från »slutet av 300-talet till omkr. mitten av 400-talet eller något därefter». Enligt en annan brakteatforskare, M. B. Mackeprang (*De nordiske Guldbrakteater*, 1952, s. 87), tillhör Trollhättan-brakteaten hans per. 2, som infaller i slutet av 500-talet. Förmodligen har Noreen haft den bästa slagrutan. Jag har diskuterat dateringen med W. Holmqvist och B. Arrhenius och stannat för tiden omkring 500 med vid marginal. Häremot torde heller icke några språkliga invändningar kunna göras. De båda västgötska runbrakteaterna (Vg 207 och 228) skulle sålunda kunna vara av ungefärligen samma ålder, Trollhättan-brakteaten dock troligen den äldre. Under alla förhållanden representerar den sistnämnda en bildmässigt äldre brakteatform.